

Institutionen för data- och affärsvetenskap, Högskolan i Borås
Kurs: Hallands kulturarv och historiska samhällsutveckling

**”...den i senare tider uppdragne Guldgrufwan”
Arbetsvandringar från Halland till Bohuslän under sillfiskeperioden
1747-1809**

Skrivuppgift 5 poäng H2001

Författare: Lennart Erling

Handledare: Pablo Wiking-Faria

Innehåll

Inledning – Syfte – Disposition	1
Arbetsvandringar	1
Sillfiskeperioden i Bohuslän 1747-1809	3
Förädlingsindustrin	4
Arbetskraften	5
Arbetsvandringar från Halland till Bohuslän	5
Källmaterialet	6
Hur omfattande var arbetsvandringarna?	7
Vilka deltog i arbetsvandringarna?	8
Hur stora var förtjänsterna?	8
Motsättningarna kring arbetsvandringarna	9
Landshövdingeberättelserna om arbetsvandringarna	10
Sockenstämmoprotokollen om arbetsvandringarna	13
Sammanfattning	18
Käll- och litteraturförteckning	19

Inledning

Under andra hälften av 1700-talet pågick ett enormt sillfiske i Bohuslän, med en förädlingsindustri och export av stora mått. Från de kringliggande länen kom under vintern säsongarbetare, som under några månader tjänade 4-5 gånger kontantlönen för en dräng. Arbetsvandringarna var ett omvälvande inslag i det halländska jordbrukssamhället och gav upphov till motsättningar. Men de är mycket litet utforskade.

Syfte

Syftet med denna uppsats är att belysa konsekvenserna för olika samhällsgrupper i Halland och att i källmaterialet, landshövdingeberättelser och sockenstämmoprotokoll, urskilja åsikter och argument hos motsatta intressen.

Disposition

Först berör jag kort arbetsvandringarnas allmänna roll och 1700-talets sillfiskeperiod i Bohuslän, för att sedan behandla arbetsvandringarna från Halland. Ämnet är stort. Jag begränsar mig till att med hjälp av litteratur och källmaterial först besvara frågorna: hur omfattande var arbetsvandringarna? Vilka deltog? Hur organiserades de? Hur stora var förtjänsterna? Sedan gör jag en genomgång av källmaterialet och visar hur olika grupper såg på arbetsvandringarna och dess konsekvenser.

Arbetsvandringar

Det var inte ovanligt att folk i det svenska bondesamhället under kortare eller längre tid lämnade sin vanliga sysselsättning på hemorten, för att skaffa sig inkomster genom arbete på annan ort.¹ Det var tvärtom en ekonomisk nödvändighet. Bara i de mest bördiga delarna av landet kunde jordbruket svara för hela försörjningen. Missväxt innebar ofta hungersnöd.

Rörligheten var i äldre tider i själva verket förvånansvärt hög. Det statiska bondesamhället är en myt som inte håller för närmare granskning.²

De knappa marginalerna komparerades på många håll genom olika former av binäringar. Svenskt jordbruk före den industriella revolutionen kännetecknades just av att det kompletterades av andra näringsfång.³ Delvis var detta betingat av det svenska klimatet, som innebar olika säsonger med högre eller lägre arbetsbelastning.

Exemplen är många: transporter, fraktsjöfart, hemslöjd av skilda slag. I olika landsändar tillverkades, beroende på råvarutillgång och tradition, spik och nubb, liar och träskor, laggekär och tunnor, vagnshjul och textilier, som sedan på olika sätt salufördes på marknader eller genom gårdfarihandel.

¹ Rosander, G 1967 s 76ff ; Rosander, G 1978 s 18ff ; Berg, G 1944.

² Rosander, G 1978 s 9.

³ Gadd, C-J 2000 s 53f ; Rosander, G 1978 s 18.

När det gäller säsongsvisa arbetsvandringar finns det redan från medeltiden belägg för att det då fanns kringvandrande yrkeströskare.⁴ Tröskning med slaga i rikare jordbruksbygder gav arbete under vintern åt tillvandrads arbetskraft från fattigare bygder. Lönen bestod ofta av andel av spannmålen. Från Småland och framför allt från södra Halland gick drängar på tröske till Skåne. Till västra Skaraborgs län kom folk från de fattigare trakterna i södra Älvsborg, till området kring Mälaren kom folk från Dalarna. Dalfolkets "herrarbete" har en lång historia.⁵ Redan Gustav Vasa rekvirerade dalfolk för nyodling. Herrarbetet kunde bestå av olika former av grovarbete som byggnadsarbete, dikesgrävning, vedsågning eller plöjning, men även lin- och ullberedning, trädgårdsarbete och bakning. Både män och kvinnor deltog.

Arbetsvandringarna var en följd av skillnaderna mellan de försörjningsmässigt fattiga och rikare delarna av landet.

För de maktägande, kronan och adeln, myndigheter och husbönder, innebar denna rörlighet ett problem. Kronan och myndigheterna ville ha kontroll över sina undersåtar för utskrivningar och skatteindrivning, adel och husbönder över arbetskraften. Olika restriktioner för tjänstefolkets möjligheter att själv bestämma var och när de skulle arbeta infördes tidigt.⁶ Redan i landskapslagarna⁷ infördes bestämmelser liknande dem i de senare tjänstehjonsstadgorna, som band tjänstefolket vid sin husbonde för ett år i taget, för att förhindra oönskad rörlighet.

Men som så ofta var lagstiftning en sak och verkligheten en annan. Säsongsvisa arbetsvandringar accepterades av hävd⁸ och i slutet av 1700-talet även i lagstiftningen.⁹

Det är inte förvånande att det var just i de delar av landet som erbjöd sämre möjligheter till försörjning i jordbruket som befolkningen i hög utsträckning var beroende av binäringar och även tvangs att söka sig ut efter kompletterande inkomster.¹⁰ Halland var ett typiskt sådant "övertrycksområde".¹¹

Under 1700-talet var Halland ett av Sveriges sämsta jordbruksområden.¹² När Anders Gustaf Barchaeus 1773 reste genom Halland från norr till söder, fann han ett kargt landskap och ett eftersatt jordbruk och allehanda exempel på binäringar, från ett omfattande möbelsnickeri och vagnmakeri i Lindome till strumpstickning i Laholm.¹³

I Hasslöfs prästgård besökte han prosten Pehr Osbeck, som senare i sin beskrivning över Laholms prosteri 1796 skulle komma att klaga över att "Tjänstefolket har den största bekvämligheten" och att allmogens drängar var "sjelfgode" och aldrig såg sig "förlägne". Anledningen till denna sturskhet var,

⁴ Berg, G 1944 s 10.

⁵ Rosander, G 1967.

⁶ Rosander, G 1967 s 81f ; Rosander, G 1978 s 10ff ; Berg, G 1944.

⁷ Berg, G 1944 s 10 ; Rosander, G 1967 s 82.

⁸ Rosander, G 1967 s 82.

⁹ Rosander, G 1967 s 82 ; Utterström, G 1957 s 155.

¹⁰ Gårdlund, T 1942 s 269f.

¹¹ Berg, G 1944 s 21.

¹² Sandklef, A 1959 s 195 ; Wiking-Faria, P 1993 s 13.

¹³ Barchaeus, A G 1924.

menade Osbeck, att de hade "så många tilflyckter"¹⁴, det vill säga: alternativa inkomstmöjligheter.

Sedan mitten av 1700-talet fanns nämligen en försörjningskälla av ovanliga mått: sillfiskeperioden i Bohuslän 1747-1809.

Sillfiskeperioden i Bohuslän 1747-1809

Hösten 1747 inleddes en av de återkommande perioderna av plötsligt uppblomstrande inomskärs sillfiske i Bohuslän. Sådana perioder om 30-60 år hade förekommit sedan tiohundratalet, med 50-70 års intervall.¹⁵ Orsakerna till sillperioderna har diskuterats och svaren finns förmodligen att söka i de ekologiska förhållanden som styr sillens tillväxt.¹⁶

Perioden 1747-1808 var den längsta och fångsterna var större än någonsin tidigare. Varje höst gick sillen till i väldiga stim längs den bohuslänska kusten. Fångstperioderna varade 2-3 månader. I början av perioden kunde fisket inledas redan under augusti eller september, för att mot slutet förskjutas ända fram till december.

Forskningen har på något olika sätt delat in sillfiskeperioden i olika skeden efter fångsternas omfattning.¹⁷ De första åren skedde fångsterna i norra delen av länet. Efter några år försköts fiskets tyngdpunkt söderut mot Göteborgs skärgård för att sedan åter förskjutas norrut.¹⁸

En gemensam ståndpunkt är att fiskets glansperiod inföll 1780-1800. Därefter minskade fångsterna för att upphöra så gott som helt 1809.

De första åren, fram till mitten av 1750-talet, var fisket inte så omfattande.

Fiskarbefolkningen i Bohuslän kunde helt enkelt inte utnyttja tillgången på grund av brist på redskap, ekonomiska resurser, förädlings- och avsättningsmöjligheter.¹⁹

Den allt rikare silltillgången och de goda vinstmöjligheterna lockade efterhand till investeringar. Kapital strömmade in i fisket och i den specialiserade produktionsapparat som växte fram. Många göteborgsköpmän kom att göra stora förtjänster på sillfisket. Handelshus som traditionellt hade intressen i järnbruk och skogsprodukter fann här ett nytt, ytterst lukrativt område. Framför allt var det städernas affärsmän som hade tillgång till det investeringskapital som behövdes. Där fanns också kompetens för att etablera handelsverksamhet.

Sill var av tradition en betydande konsumtionsvara i Sverige, framför allt för människor i de fattigare skikten. Importen av fisk var stor. På 1740-talet utgjorde den värdemässigt 8 % av totalimporten, motsvarande 25 % av spannmålsimporten.²⁰

Sillfiskeperioden innebar att Sverige från att ha varit importör blev exportör av stora mått. Exporten av salt sill och silltran var i slutet av 1700-talet den näst största exportgruppen. Endast produkter från bergsnäringen hade större exportvärde. Under 1790-talet utgjorde sillindustrins andel drygt 17 % av det totala svenska exportvärdet.²¹

¹⁴ Osbeck, P 1922 s 70.

¹⁵ Haneson, V & Rencke, K 1923 s 7

¹⁶ Nystedt, O 1994 s 7f.

¹⁷ Haneson, V & Rencke, K 1923 s 45ff ; Nilsson, L 1963 s 286f.

¹⁸ Haneson, V & Rencke, K 1923 s 43 ; Nystedt, O 1994 s 19.

¹⁹ Nystedt, O 1994 s 19.

²⁰ Heckscher, E F 1949 s 287; Haneson, V & Rencke, K 1923 s 64f.

²¹ Heckscher, E F 1949 s 287f.

Staten kom tidigt att intressera sig för sillfisket. Redan från 1752 infördes olika premiesystem för att uppmuntra verksamheten. Dessa upphörde i huvudsak 1772. En stadga från 1766 tillkom för att trygga den inhemska konsumtionen och reglera priserna till förmån för fattiga.²² Vidare utfärdades en rad förordningar som hade till syfte att främja sillfisket bland annat för att säkra tillförseln av salt.²³ Och som kommer att framgå senare såg statsmakten sillfisket som en nationell angelägenhet, överordnad lokala intressen.

Förädlingsindustrin

Ett stort problem var att ta tillvara de enorma sillmängder som landades, innan de blev odugliga som människoföda. Sillen måste på ett eller annat sätt konserveras. Saltningen var den helt dominerande metoden.²⁴

En på landskansliet i Göteborg i februari 1788 upprättad förteckning över sillsalterierna i Bohuslän åren 1786-1787 upptog 334 salterier. Av dessa ägdes 320 av stadsbor, 10 av tjänstemän och godsägare på landet och 4 av skärgårdsbor. Anläggningarna blev med tiden allt större. Sillsalterierna drevs ofta kombinerat med trankokerier. Det var framför allt göteborgsköpmän som drev de större anläggningarna. Några salterier ägdes av borgare utanför Göteborgs- och Bohuslän: Skåne 10, Halland 3, Småland 4, Norrköping 7, Stockholm 5, Västerås 2 och Lidköping 1.²⁵

Ett annat sätt att tillvarata sillen, när fångsterna nådde en sådan omfattning att det inte var möjligt att finna avsättning på annat sätt, var att framställa fisktran. Långt före sillperioden på 1700-talet hade man framställt tran i Bohuslän, om än i mindre skala. Trankokning skedde dels ur fisklever, dels ur själva fiskköttet, om detta var starkt fetthaltigt. Levertran utvinns antingen genom att man låter levern stå i ett kärl tills oljan flyter upp och de fasta beståndsdelarna sjunker, eller genom att levern kokas, då samma process påskyndas. Tran ur fiskkött får man genom att fisken kokas och det uppflytande fett skummas av.²⁶

Avfallet från denna framställning, det så kallade tranrumset, kastades till en början direkt i havet och gav upphov till en kontrovers om det var skadligt för fisket eller inte. En lag från 1799, Trangrumsakten, stadgade förbud mot att släppa ut avfallet i havet.²⁷ En viss användning som biprodukt kom tranrumset att få som gödningsmedel i jordbruket.²⁸

Den övervägande delen av tranen exporterades, särskilt till Preussen, där den konkurrerade ut olja och rysk sältran vid tillverkning av såpa. Tran användes också som bränsle vid belysning, framför allt i verkstäder, men även för t ex Paris gatubelysning.²⁹

Trankokeriernas ägare finner man bland köpmän och tjänstemän från städerna och bland skärgårdsbefolkningen. Anläggningarnas storlek följde samma uppdelning; de större ägdes av stadsborna. Liksom var fallet för sillsalterierna dominerade göteborgsköpmännen, men trankokerier ägdes även av köpmän från andra städer:

²² Utterström, G 1957 s 133.

²³ Nilsson, L 1963 s 304.

²⁴ Haneson, V & Rencke, K 1923 s 49.

²⁵ Hasslöf, O 1939 s 365f.

²⁶ Lindroth, A 1933 ; Hasslöf, O 1939 s 328f ; Nystedt, O 1994 s 27f.

²⁷ Haneson, V & Rencke, K 1923 s 55 ; Sandahl, J 1999.

²⁸ Lindroth, A 1933 s. 39 ; Utterström, G 1957 s 139f ; Nilsson, L 1963 s 297f, s 311f.

²⁹ Haneson, V & Rencke, K 1923 s 55.

Stockholm, Norrköping, Lidköping, Karlskrona, Kristianstad, Ystad, Malmö, Båstad och Varberg.³⁰

Arbetskraften

Hasslöf delar in de i sillfiskets sysselsatta i tre huvudgrupper.³¹ Dels fångstmännen, som i fiskelag ägde båtar och redskap. Dessa var till största del bofasta skärgårdsbor. Vidare förädlingsindustrins företagare, i regel stadsbor, de flesta från Göteborg, som drev salterier och trankokerier. Den tredje gruppen var de anställda lönearbetarna, av vilka de flesta var nyinflyttade eller tillvandrande säsongsarbetare.

Utterström menar att man måste urskilja ytterligare en större grupp, nämligen de s k sillförarna eller silluppköparna, som arbetade med distribution av sillen från fångstplatserna till förädlingsindustrin.³²

Hur många människor var då totalt sysselsatta i sillfisket? Hasslöf³³ citerar en skrift från 1822 som anger att "fiskare, båtförare och arbetare vid förädlingsverken säkert varit över 50.000 personer" och menar att denna siffra är för hög. Siffran 50.000 är en uppgift som ofta återkommer i litteraturen.³⁴

Utterström³⁵ refererar en uppgift från landshövdingen i Bohuslän år 1796 till Kungl. Maj:t att sillsalteri- och trankokeriägarna rekryterade folk från alla de omgivande länen, liksom från Småland. Antalet uppgavs vara från 15.000 till 20.000 personer. 1795 hade mer än 12.000 av kringliggande läns allmoge kommit till sillfisket. Men, menar Utterström, dessa siffror är osäkra. Som minimisiffror anger Utterström för hela sillfisket 5000 yrkesfiskare, 3000 sillförare och 4000 arbetare vid sillsalterier respektive trankokerier. Total årlig arbetsstyrka vid sillfiskets högkonjunktur alltså 16.000 man. Nilsson³⁶ menar att denna siffra är alltför försiktig och att totalsiffran kan ha varit större.

Av litteraturen framgår att det är svårt att dra några säkra slutsatser vare sig det gäller det totala antalet sysselsatta eller antalet säsongsarbetare. Helt klart är dock att den lokala arbetskraften var otillräcklig för den hastigt uppblomstrande sillindustrin. De mer okvalificerade arbetena i förädlingsverken måste till stor del utföras av tillvandrande arbetare från de kringliggande länen.

Arbetsvandringar från Halland till Bohuslän

Halland var ett av de län som bidrog med säsongsarbetskraft till det bohuslänska sillfisket. Även Småland, Västergötland, Dalsland och Värmland berördes.

Till att börja med gjorde de bättre förtjänstmöjligheterna vid sillfisket att drängar i södra Halland, som traditionellt gått på tröske till Skåne, istället tog sig upp till Bohuslän. Ännu 1771 var arbetsvandringarna norrut i stort sett begränsade till

³⁰ Lindroth, A 1933 s 41f.

³¹ Hasslöf, O 1939 s 389.

³² Utterström, G 1957 s 143f.

³³ Hasslöf, O 1939 s 388.

³⁴ Lindroth, A 1933 s 39 ; Molander, A R 1924 s 24.

³⁵ Utterström, G 1957 s 150ff.

³⁶ Nilsson, L 1963 s 308.

Laholms fögderi, för att fram mot 1790-talet omfatta hela länet. Från nordligaste Halland förblev de dock under hela perioden relativt sett obetydliga.³⁷ Litteraturen om det bohuslänska sillfisket är omfattande³⁸, men om arbetsvandringarna finns det mycket litet skrivet. Den enda egentliga framställningen i ämnet är ett avsnitt i Gustaf Utterströms avhandling "Jordbrukets arbetare" från 1957, som ger en på källmaterial grundad översikt av de halländska arbetsvandringarna.³⁹ De olika traditionella halländska binäringarna och tröskarbetsvandringarna till Skåne ska ses som olika sätt för de arbetande i en fattig provins att trygga en försörjning som jordbruket inte ensamt kunde ge. När så det bohuslänska sillfisket tillkom som ytterligare ett sätt, gav det upphov till skilda ställningstaganden från olika grupper i Halland.

Källmaterialet

Det källmaterial som jag haft möjlighet att använda är dels ett urval sockenstämmoprotokoll tillgängliga i Svensk lokalhistorisk databas⁴⁰, dels landshövdingeberättelser och andra samtida dokument tryckta i volymen "Landshövdingeberättelser 1705-1818"⁴¹.

Mitt källmaterial vad gäller sockenstämmoprotokoll sammanfaller bara delvis med Utterströms. Det som skiljer är tidsintervallet och den geografiska spridningen. Utterström använder uteslutande protokoll från 1794 och med dominans för socknar i södra Halland. Jag har haft tillgång till protokoll som spänner över en längre tidsperiod, om än med tyngdpunkt på 1790-talet, och från socknar ganska jämt fördelade över länet.⁴²

Den större tidsmässiga och geografiska spridningen är alltför slumpmässigt tillkommen⁴³ för att jag ska kunna göra anspråk på att ge en heltäckande bild av åsikterna på sockenstämmorna, men kanske kan den ge en viss fördjupning och ytterligare belysa konsekvenserna för den halländska allmogen av det bohuslänska sillfisket

³⁷ Utterström, G 1957 s 160.

³⁸ Nilsson, L 1963 s 281 ; Sandahl, J 1999 s 7.

³⁹ Utterström, G 1957 s 133-183.

⁴⁰ Svensk lokalhistorisk databas. URL: <http://www.lokalhistoria.nu>

⁴¹ Landshövdingeberättelser 1998.

⁴² Följande sockenstämmoprotokoll citeras hos Utterström: Våxtorp och Hasslöv 16 februari 1794, Knäred samma datum, Slättåkra s d, Ljungby s d, Alfshög s d, Eldsberga s d, Tönnersjö s d, Snöstorp och Trönninge 23 februari 1794, Tvååker och Spannarp 16 februari 1794, Ullared s d, Onsala s d, Getinge och Rävinge s d, Årstad och Asige s d, Slöinge och Eftra s d, Söndrum s d, Enslöv s d, Halmstads landsförsamling s d, Harplinge och Steninge s d.

De sockenstämmoprotokoll jag haft tillgång till bland de ovan nämnda är Hasslöv och Våxtorp, Onsala, Tvååker och Spannarp. Utöver dessa tre har jag även använt Vinberg och Stafsing 4 juni 1780, Grimmared 6 juni 1784, Onsala 28 juni 1786, Ljungby 28 mars 1792, Hasslöv och Våxtorp 14 juli 1793, Långaryd 1 september 1793, Lindome 7 februari 1794, Tölö och Älvsåker 7 februari 1794, Fagered 16 februari 1794, Lindberg 16 februari 1794, Träslöv 16 februari 1794, Drängsered och Krogsered 23 februari 1794, Valinge 2 mars 1794, Hanhals 1 maj 1796, Valinge 23 september 1798 och Färgaryd 15 maj 1803.

⁴³ I december 2001 var alla bevarade 1700-talsprotokoll för socknarna Hasslöv, Våxtorp, Färgaryd, Jälluntofta, Långaryd, Morup, Grimmared, Gunnarsjö, Kungsäter, Spannarp, Stråvalla, Varberg, Veddige, Värö, Ås, Fjärås, Förlanda, Kungsbacka, Landa, Lindome, Onsala, Släp, Tölö, Vallda och Ölmevalla inlagda i SLHD. Övriga socknar var antingen under inläggning eller ännu inte påbörjade.

När det gäller landshövdingeberättelserna som källa har jag bara funnit två ställen där Utterström direkt hänvisar till dem.⁴⁴ Som vi ska se bidrar volymen med samlade landshövdingeberättelser och andra samtida dokument med intressant källmaterial både vad gäller den allmänna bilden av halländskt 1700-tal och framför allt när det gäller myndigheters och ståndspersoners ståndpunkter. Många frågor är intressanta. Hur omfattande var arbetsvandringarna? Vilka deltog? Hur organiserades de? Hur stora var förtjänsterna? Hur argumenterade skilda grupper för och emot arbetsvandringarna? Tillgången till källmaterial och uppsatsformatet gör att jag kommer att begränsa mig till att dels kortfattat belysa de fyra första av frågorna ovan, dels till att litet mer utförligt granska argumenten för och emot arbetsvandringarna, så som de kommer till uttryck i landshövdingarnas redogörelser för tillståndet i länet och andra dokument samlade i volymen Landshövdingeberättelser och i ett urval sockenstämmoprotokoll.

Hur omfattande var arbetsvandringarna?

Enligt ett memorial från landshövdingeämbetet i Halland till Fiskerideputationen 1772 utställdes pass till ungefär 200 personer för arbete utom länet år 1771. Det kunde då gälla både tröskning i Skåne och arbete i Bohuslän.⁴⁵

J. W. Cedercrantz, som var vice landshövding bl a 1786-1793, uppgav under striderna om vandringsarbetet 1793-1794 att under hans tjänstetid hade enligt passlängderna högst 1264 personer, män och kvinnor, lämnat länet per säsong.⁴⁶ En stark motståndare till arbetsvandringarna, t f landshövdingen de Charlière, föreslog under samma tid att vandringsarbetarna kunde ersättas av en ständig arbetskår om 1000-1200 man.⁴⁷

Dessa knapphändiga uppgifter är de enda som finns beträffande arbetsvandringarnas omfattning. De diskuteras av Utterström, som menar att de har ett ganska begränsat värde.⁴⁸ Både Cedercrantz och de Charlière hade nämligen ett intresse av att redovisa låga siffror, men av olika skäl. Cedercrantz ville slå vakt om vandringsfriheten och kunde därför tänkas vilja bagatellisera vandringarnas omfattning, medan de Charlière var stark motståndare varför det är troligt att han ville göra en eventuell arbetskår så liten som möjligt. En annan osäkerhetsfaktor vid bedömningen av hur många som lämnade länet var passbestämmelserna. Arbetskraftens rörlighet begränsades som vi sett av tjänstehjonsstadgan. I bestämmelserna ingick att de utvandrande skulle skaffa sig ett av landshövdingen utfärdat respass. I detta kunde upptas en eller flera personer. Ett helt arbetslag kunde alltså ha samma pass. Avgiften för detta var densamma som för individuella pass. Tidvis tycks myndigheterna ha krävt individuella pass, men förhållandena växlade. Av antalet i passlängderna införda pass kan man alltså inte dra några slutsatser om omfattningen. Kanske kan man se Cedercrantz siffra på 1264 som en nedre gräns, samtidigt som man håller i minnet att det även måste ha funnits en illegal, oförpassad utvandring.⁴⁹

⁴⁴ Utterström, G 1957 s140(not 125a) ; aa s 171(not 237)

⁴⁵ Utterström, G 1957 s 151.

⁴⁶ Utterström, G 1957 s 151.

⁴⁷ Utterström, G 1957 s 151.

⁴⁸ Utterström, G 1957 s 151.

⁴⁹ Utterström, G 1957 s 141f.

Vilka deltog i arbetsvandringarna?

Arbetsvandringarna rekryterades bland tjänstehjon, drängar och pigor, backstugusittare och torpare, småbrukare och sockenhantverkare.⁵⁰ Men även bland bondsöner och bonddöttrar, vilka för övrigt ofta tog tjänst som dräng eller piga innan de gifte sig. Att inkomsterna från sillfisket var betydelsefulla även för bondeklassen kommer att framgå av sockenstämmoprotokollens uppgifter i ett senare avsnitt.⁵¹ Särskilt missväxtår bör ha ökat arbetsvandringarnas omfattning.

Hur organiserades arbetsvandringarna?

Det vanligaste sättet för rekrytering av arbetskraft till sillsalterier och trankokerier var att erfarna arbetare träffade överenskommelser med arbetsgivaren i Bohuslän om att till nästa säsong återkomma med ett arbetslag av en viss storlek. Dessa arbetare kallades förmän eller huvudmän. Överenskommelsen var skriftlig. Förmannen träffade i sin tur muntliga överenskommelser med "sina" arbetare. Detta senare förhållande ledde till många problem.⁵² 1797 föreskrevs därför skriftliga kontrakt mellan arbetsgivaren eller hans ombud och de enskilda arbetarna.⁵³ Förmannen fick av arbetsgivaren städjepengar för varje arbetare han skaffade. I ett brev från en förman, Bengt Larsson i Tvååker, till grosshandlaren Gustf H. Ekman, daterat 29 juli 1806, uppger Bengt Larsson att han under flera års tid årligen skaffat 160 personer till arbete i Bohuslän.⁵⁴ Att silleriet i Bohuslän var en eftertraktad sysselsättning kan utläsas av att arbetarna ofta fick betala en särskild avgift, s k antagnings- eller inskrivningspengar, för att få komma med i ett arbetslag.⁵⁵

Hur stora var förtjänsterna?

År 1797 var en normal behållning vid säsongens slut för män 15-20 riksdaler och för kvinnor 10-15 riksdaler, enligt landshövding af Forselles i Bohuslän. Vid Ekman & Co:s salteri i Tornviken var lönen fiskesäsongen 1805-1806 för olika grupper av arbetare 5 till 6 riksdaler per månad. Varje arbetare fick dessutom en tunna sill. För trankokare var månadslönen 9 riksdaler. År 1809 hade månadslönen för en saltare stigit till 10 riksdaler.⁵⁶ Jämför man förtjänsten av arbetet i Bohuslän med förtjänsten för en helårsstadd dräng i sydhalland, så finner man att kontantlönen från sillfisket kunde vara 4-5 gånger så stor som kontantlönen för en ordinär dräng. Till detta bör sedan läggas förtjänsten från nio månaders arbete på hemorten.⁵⁷

⁵⁰ Utterström, G 1957 s 161f. Uppgifter om sockenskomakares deltagande finns i sockenstämmoprotokoll från Grimmared 6 juni 1784 och Valinge 23 september 1798.

⁵¹ Se här även Utterström, G 1957 s 176ff.

⁵² Utterström, G 1957 s 157.

⁵³ Utterström, G 1957 s 156.

⁵⁴ Utterström, G 1957 s 150.

⁵⁵ Utterström, G 1957 s 160.

⁵⁶ Utterström, G 1957 s 167.

⁵⁷ Utterström, G 1957 s 169f.

Kontantlönen för ordinära drängar i Eldsberga och Tönnersjö socknar, som anställdes på nio månader i stället för ett år, blev ungefär 50% lägre än för helårsanställda. I Snöstorps socken reducerades lönen med cirka 70%. Denna sänkning var dels motiverad av den kortare årsarbetstiden, men även av att husbonden höll tjänstehjonet med proviant för tiden i Bohuslän. Från andra län finns uppgifter om att husbonden och säsongarbetaren delade på förtjänsten från Bohuslän, men för Hallands del är löneminskningen det som finns belagt.⁵⁸

Klagomål framfördes över tjänstehjonens krav:

"näppeligen någon husbonde kan förmå ett tjänstehjon att antaga årstjänst med andra villkor än löfte att få låta det komma på sillfiske och att giva detta hjon en kostsam utrustning med föda för den tid, som till dess varelse (vistelse) vid fisket kan åtgå, därest husbonden i annat fall icke låter bekväma sig till utfästandet av en ganska kännbar och på andra fjärran ifrån skärgården belägna orter oerhörd penningelön".⁵⁹

Motsättningarna kring arbetsvandringarna

Sillfisket och arbetsvandringarna gav upphov till intressesmotsättningar. I det följande ska vi i landshövdingeberättelserna och sockenstämmoprotokollen ta del av åsikterna. I landshövdingeberättelserna kommer myndigheter och ståndspersoner till tals. I sockenstämmoprotokollen finns böndernas syn, om än i många fall färgad av socknens präst, som skrev protokollet.

Motsättningarna mynnade 1793 ut i en avgörande strid. Vice landshövdingen i Halland, B. F. de Charlière, utfärdade den 16 respektive 26 augusti detta år två länskungörelser. De innehöll bestämmelser riktade mot arbetsvandringarna och skulle tillgodose jordbrukets behov av arbetskraft, hålla nere livsmedelspriserna, gynna hemslöjden och bevara sedligheten. Kungörelserna innehöll bestämmelser om individuella pass, förbud för arbetarna att köpa upp varor på hemorten utöver vissa fastställda kvantiteter och obligatorisk läkarbesiktning vid återkomsten från Bohuslän.⁶⁰

Redan 26 september upphävdes de båda länskungörelserna för den kommande fiskesäsongen, genom ett kungligt brev till Kommerskollegium.⁶¹ De bohuslänska intressena, både myndighetspersoner och sillpatroner, hade protesterat. Med anledning av detta och av halländska opinionsyttringar för och emot arbetsvandringarna anmodades de Charlière av Kommerskollegium att låta höra de halländska sockenstämmorna om hur de olägenheter som sillfisket orsakade i Halland kunde avhjälpas, dock utan att verksamheterna i Bohuslän kom till skada. Sockenstämmornas behandling av ärendet tas upp i ett kommande avsnitt. Inga restriktioner kom att genomföras. De stora nationella värden som stod på spel under fiskets glansperiod vägde tyngre än de mer provinsiella intressena i Halland. Hallänningarnas tröskvandringar till Skåne hade accepterats av hävd och senare stadfäst genom ett kungligt brev 1724. I detta brev fanns en formulering som tillät arbete utom länet "med tröskning eller annat". Formuleringen "eller annat"

⁵⁸ Utterström, G 1957 s 169.

⁵⁹ Landshövding A. E. Gyllenstierna till Kommerskollegium 12 juli 1797, citerat från Utterström, G 1957 s 169.

⁶⁰ Utterström, G 1957 s 152, s 164, s 174.

⁶¹ Utterström, G 1957 s 176.

togs till intäkt för att även vandringar till Bohuslän var tillåtna. Genom en kunglig resolution 22 oktober 1797 fick alla en formell rätt att ta arbete utom länet.⁶²

Landshövdingeberättelserna om arbetsvandringarna

Det bohuslänska sillfisket omnämns för första gången i landshövdingeberättelserna i Landshövding Hummelheims relation till riksdagen, daterad 21 februari 1755.⁶³ I ett avsnitt som redovisar det klena halländska fisket, som inte ens "lönt redskap och arbete", sägs att "Wid den ömnhet af Sill, som förledit År warit i Götheborgske Skjærgården" har en del av borgerskapet i såväl Halmstad, Falkenberg och Varberg som folk från norra Hallands landsbygd med fartyg och båtar gått till Bohuslän och där dels deltagit i fisket, dels köpt upp mycket sill, som förts till Halland.⁶⁴

I 1760 års riksdagsrelation från Hummelheim berättas att "Inwånarne i Halmstad och Warberg" under de förflutna åren idkat sillfiske i Bohuslän med egna fartyg, köpt upp sill och dessutom saltat in den, "til sådan myckenhet, at det icke allenast warit tilräckeligt för denna ortens behof, utan och at någon afskjæppning deraf skjedd til In- och Utrikes orter."⁶⁵

Landshövding Silfverskiölds relation till 1765 års riksdag omnämner kort att "handlande både här [i Halmstad] och i Staden Warberg anseenligen tagit del" i det bohuslänska sillfisket.⁶⁶ Vidare har "16 stycken Båtar dels wid Fiskerierna, dels till Silletunnors och andra warors transporterande Inrikes orter emellan, warit nyttjade".⁶⁷

I relationen till 1769 års riksdag framställs visserligen det bohuslänska sillfisket i mycket positiva ordalag som "den i senare tider uppdragne Guldgrufwan", vilken "i nationelt öfwerskätt eller winst, på så mångfalldiga wis öfwerträffar de flästa näringar i Riket."⁶⁸ Men för första gången tas en för Halland negativ aspekt av sillfisket upp, nämligen dess effekter på skogsbeståndet. Detta tema är återkommande i de fortsatta riksdagsrelationerna.

Halland var vid denna tid ett skogsfattigt län. Avverkningen av ek- och bokträd var strängt reglerad.⁶⁹ I 1769 års riksdagsrelation berättas att grosshandlaren Christian Arvidsson i Göteborg vid Öströö säteri inrättat ett vattenkraftsdrivet sågverk, "en mycket kostsam inrättning" med "några Hundrade gröfre och finare Sågblad".⁷⁰ Detta var ett stort framsteg i ett län där det vid denna tid fanns endast ett trettiotal enbladiga sågverk, som höst och vår utnyttjades "till husbehof och närboende grannars förnödenhet, och hwartill det mästa Sågwirket hämtas från

⁶² Utterström, G 1957 s 155f.

⁶³ Landshövdingeberättelser (Lhb)1998 s 102ff.

⁶⁴ Lhb 1998 s 114.

⁶⁵ Lhb 1998 s 125.

⁶⁶ Lhb 1998 s 140.

⁶⁷ Lhb 1998 s 143.

⁶⁸ Lhb 1998 s 159.

⁶⁹ Hallands historia II 1959 s 596.

⁷⁰ Lhb 1998 s 159.

Småland och Marks Härad i Västergötland."⁷¹ Enligt relationen var detta det första och enda sågverket av detta slag i hela riket. Det beskrivs också av Barchaeus som "utan like i Sverige".⁷²

Sillfisket i Bohuslän krävde enorma mängder silltunnor. Det bästa materialet för tunnbottnar och tunnstävor var bokträd. Riksdagsrelationen framhåller hur virkes- och arbetskraftsbesparande metoden att med hjälp av vattenkraft såga till materialet är, jämfört med den traditionella klyvningen med yxa och skrädning. "o'wattn och machiner, som icke tröttna, kan istället göra detta arbetet"⁷³. Virke sparades genom att sågningen kunde tillvarata hela trädstammen, medan klyvning krävde rakvuxet material.

Sågverket på Öströo är ett exempel på hur sillfisket påverkade halländska förhållanden. Christian Arvidsson var nämligen en av de större intressenterna i sammanhanget och ägde flera sillsalteri- och trankokerianläggningar i Bohuslän och försökte på detta sätt kontrollera ännu ett produktionsled.⁷⁴

1771 års riksdagsrelation målar upp bilden av hur det halländska skogbeståndet förstörts av ljungränningen, som lämnat kala berg och backar fulla av stenrösen och ljungränmarker och flygsandfält. Landets gruvnäring och järnframställning har gått tillbaka, men försynen har skänkt en annan källa till landets försörjning, som, om den sköts rätt, kan tävla med bergsbruket: "det är vårt Väster-Sjö-Sillfiske som jag menar och hwilket är Vårt Mexico och Peru."⁷⁵

Två aspekter av det bohuslänska sillfiskets konsekvenser har så här långt uppmärksammas i de halländska riksdagsrelationerna. Dels städernas borgerskaps deltagande i sillfisket och handel med sill, dels oron för skogsbeståndet, framför allt bokträd.

I en skrivelse från december 1772, med titeln "Till Kongl. Berednings Commissionen i Stockholm, angående Hallands Landt hushållning och dess förbättrande"⁷⁶, gör den nytillträdde landshövdingen Olof von Nackreij en rundmålning av tillståndet för det halländska lantbruket. Han menar att de naturgivna förutsättningarna för jordbruket är goda, men att folkbristen hindrar uppodlingen. Bristen på folk beror enligt Nackreij till viss del på restriktionerna mot hemmansklyvning, men "en förwänd hushållning bidrager icke mindre dertill i sin mohn, utan snarare mera". Allmogen är oföretagsam och allt försummas: uppodling, ängsskötsel, dikning. Dock har några ståndspersoner visat upp goda exempel på framsteg i hushållningen. Hur kan detta bedrövlige tillstånd förbättras? Som tredje punkt av fyra skriver Nackreij:

"3io Anser jag högst af nöden att någon författning göres, hwarigenom den myckenhet af folck, som gå härifrån Länet till Götheborgs Skjargård på Sillfiske kunde inom Landet qwarhållas. Här är icke mera möjligt hwarcken i Städer eller på Landet, att få tjenstehjon med annat willekor, än att drängen, så snart han hörer

⁷¹ Lhb 1998 s 159.

⁷² Barchaeus, A G 1924 s 64.

⁷³ Lhb 1998 s 160.

⁷⁴ Utterström, G 1957 s 142.

⁷⁵ Lhb 1998 s 170.

⁷⁶ Lhb 1998 s 184ff.

sillen wara å färde, eger frihet gå från hus och hem, äfwen ofta från obergad gröda. Bonden saknar sin nödwändig hjälp wid arbetet, och åcker samt äng all then skjötsel och odling, som å höste månaderne therå kunde användas."⁷⁷

Detta var en av de främsta invändningar som restes mot arbetsvandringarna: att de halländska husbönderna fick svårt att hålla sig med tjänstefolk. De goda förtjänsterna i Bohuslän gjorde att tjänstefolket ogärna band sig för hela året, utan tvärtom drev igenom att mot lägre lön under nio månader få bege sig till sillfisket under tre.

Förutom denna brist på arbetskraft, vilket sades leda till att nyodlingarna försumrades, framställdes en rad andra klagomål.

Lönen för helårsanställda ökade, då dessa krävde kompensation för att de gick miste om extraförtjänster. Uppköp av proviant för tiden i Bohuslän ledde till prisstegringar på hemorten. Olaga handel bedrevs med de uppköpta varorna. En moralisk kritik riktades mot den alltför stora friheten för tjänstefolk och de stora förtjänsterna, som ledde till alltifrån lyx och överflöd ifråga om kläder till sedernas fördärv och spridande av veneriska sjukdomar.

En god sammanfattning ger detta citat ur en skrivelse från 1792:

"Allmogens Söner och Döttrar, Drängar och Pigor, gå årligen åtminstone 2/3die delar af dem till Bohus Länske Skärgården och göra betiening Wid Sill salterierne, och Trankokerierne, det är sant att de häraf draga en ansenlig Förtienst, i det en dräng på 3 å 4 månader kan förtiena sig 12 å 15 Rdr, och en Piga 7 å 8, då de ifrån Hem-Orten äro försedde med Lifsmedel för den tiden, och att en eij så obetydelig Summa Penningar dermedelst indragas i Landet; men då man noga examinerar dett närings fång och denna Penninge Förtienst, torde den i Längden böra anses, för mindre gagnande, om icke skadelig för Lands Orten; ty först blifwer Bonden derigenom, utan all hielp och biträde wid sitt hemmans Bruk, ifrån Michels Mässan, då han Winter Såde infaller, gamla åcker Jorden skall höstköras, och den enda tienliga tid på året till ny Jords upptagande och uppodlingar är för handen: därnäst hafwa Tienstehions Lönerne derigenom blifwit så ganska högt uppstegrade, och brist på Tienste Folck uppkommit, att en Bonde knap kan få en dräng eller Piga öfwer hela året, och ganska få mägta betala dem, så stora års Löner de pretendera, utan måste Bonden således åtnöja sih med, att blott halfwa året hafwa Tienste hion.

Widare bidrager denna Bortgången på Sill Fisket mycket till dyrhet på Lifsmedel i Hem Orten, at andre Waror som dese Sillfiskiegångare uppköpa till eget behof, ock att dermed drifwa Landthandel, jemte Luxe i klädsel, Liderlighet och fördärfwade Seder, samt Siukdommars och Smittors införande i Orten detta är alt för mycket uppenbart och landtkunnogt, för att tarfwa vidare detaillier."⁷⁸

Men det fanns bland ståndspersonerna även mer positiva åsikter om arbetsvandringarna. I ett betänkande från Johan Wilhelm Cedercrantz daterat 29 mars 1786, bilagt landshövding Wrangels ämbetsberättelse till Kammarkollegium 1786, kommer en av länets större jordägare till tals.⁷⁹ Cedercrantz ägde godsen Stjärnarp och Alslöv i Eldsberga respektive Tönnersjö socken.

⁷⁷ Lhb 1998 s 189.

⁷⁸ Lhb 1998 s 351.

⁷⁹ Lhb 1998 s 195ff.

Betänkandet refererar inledningsvis till förre landshövdingen Nackreij's skrivelse från 1772, som citerats ovan, där denne lägger skulden för länets fattigdom på allmogens oföretagsamhet och försumlighet att utveckla hushållningen under naturförhållanden som inte alls är så dåliga. Cedercrantz invänder att det förmodligen var ett antal år med god årsväxt som ledde till denna slutsats, men att nu, efter fyra års missväxt, "så hafwa landets naturliga brister och rätta förhållanden med alla sina följder blifwit uppdagade."

Cedercrantz medger att hushållningen hos allmogen inte är den bästa, men att orsaken till stor del ligger i landets egna och naturliga brister.

I detta sammanhang är binärningar som olika former av handaslöjder viktiga som bidrag till försörjning. Dessutom finns möjligheten att bege sig till Skåne på tröskning och till Bohusläns sillsalterier och trankokerier. Till tröskningen, skriver Cedercrantz, krävs manbara drängar, men i sillsaltningen kan både halv vuxna drängar och pigor delta. Denna hantering har en tid varit tämligen lönande,

"så at den med skjäl kunnat räknas ibland ortens förmonligaste Penninge Canal. Efter en nog säker calcule, har jag beräknadt, at til Eldsberga och Tönnersjö Sochnar, hwilka jag til större delen äger, hafwa omkring 6 a 700 Rdr, hwarje af de sidst förflutne åren blifwit inbringade."⁸⁰

Cedercrantz säger sig känna till att en och annan menar att arbetsvandringarna är skadliga genom att de undandrar arbetskraft från nyodling och andra förbättringar, men erfarenheten säger honom att inskränkningar bara skulle "jaga vårt mäst arbetsföra folk utur Riket." Bonden förmår inte att försörja sina hemmavarande barn och inte heller att hela året avlöna de tjänstehjon som behövs vid sådd och skörd, så han är glad att möjligheten finns för barnen att tjäna pengar och att tjänstefolkets lön blir lägre.

Vore situationen i länet den, menar Cedercrantz, att ett eller annat års sämre växt inte hade en så förödande inverkan på försörjningen, då kunde en del av den tid som nu läggs på arbetsvandringar användas till uppodling och förbättringar. Men som det nu är så är "desse Tilfällen til folkets användande och penning förtjenster ° ibland de lyckligaste."

Bonden har helt enkelt inte det kapital som behövs för att utveckla jordbruket. "Ett längre tidehwarf med flere års lyckeligare gröda, fordras ännu för att kunna påtänka något Huwudsakeligt härutinnan."

Cedercrantz menar också att det är överdrivet att tillskriva arbetsvandringarna till Bohuslän skulden för ökningen av veneriska sjukdomar. Även klagomålen över prisstegringar på matvaror avvisas. Förtjänsterna för länet överskuggar denna olägenhet och för bonden blir det en ren vinst.

Sockenstämmoprotokollen om arbetsvandringarna

Jag ska här begränsa mig till protokoll från sockenstämmor som hölls i februari 1794. Under hösten 1793 kom det som vi sett till en avgörande strid kring arbetsvandringarna, efter vice landshövding de Charlières båda länskungörelser i augusti.

⁸⁰ Lhb 1998 s 197.

Men motståndare till och förespråkare för arbetsvandringarna fortsatte att söka stöd för sina åsikter.

Den 27 januari 1794 skickade de Charlière ut en skrivelse till socknarna i Halland, sedan han anmodats av Kommerskollegium att höra sockenstämmorna i frågan "Huru de öfverklagade olägenheterna måge kunna afhjelpas, på ett sätt, at Sillfiske och Trankokeriernes bestånd icke äfwentyras härigenom blifwer tydeligt och fullkomligt beswarad med en rättskaffens Patriotisk omtanke så wäl för det allmänna som denne Provincens icke inbillade, utan wärkeliga nytta och gagn."⁸¹ De skulle därefter inkomma med sitt yttrande.

Anmodan föranleddes av två besvärsskrifter från sillsalteri- och trankokeriägare i Bohuslän mot de Charlières båda länskungörelser och av en besvärsskrift från några av länets allmoge av samma anledning samt en av flera av länets invånare av alla stånd ingiven klagan över olägenheterna med överdriven utvandring. I den senare fanns även förslaget om att upprätta en arbetskår för säsongsarbetet i Bohuslän.⁸²

De Charlières skrivelse behandlas av sockenstämmorna i nio av de protokoll jag haft tillgång till.⁸³

Ett av de mer utförliga protokollen är det från sockenstämman för Lindbergs och Torpa församlingar i Lindbergs kyrka den 16 februari 1794. Prosten E. A. Memsen hade författat ett betänkande i ämnet. Det hade undertecknats av flera invånare i de båda församlingarna och i angränsande pastorat och även i Varbergs stad. Detta betänkande antogs enhälligt av sockenstämman att översändas som svar på landshövdingens skrivelse.

Protokollet uttalar stöd för de Charlières båda kungörelser från 16 och 26 augusti 1793, utom i ett avseende, nämligen upprättandet av en stående arbetskår från länet. Någon sådan bör "i Församlingarnes tanka, för ingen del ° äga rum." Betänkandet syftar till att komma med förslag om hur olägenheterna för länet med arbetsvandringarna till Bohuslän kan avhjälpas, utan att "det så nyttiga sillfiskets" bestånd äventyras.

De första olägenheter som tas upp är varubrist och prisstegringar på grund av provianteringar och olaga handel. Prisstegringarna är ett särskilt kännbart problem eftersom "största delen af denna ortens Jordeboksränta bestå af Smör, och markegången måste rätta sig efter gångbart pris; så ökas och anseenligt den penningeskatt, som af ett hemman kommer at utgjöras°".

Vidare tas bristen på arbetskraft upp, både för jordbruket och hemslöjden. Det klagas över folkbristen, som blir extra kännbar i en del av Halland som "contribuerar ° ett anseenligt antal af sitt raskaste manskap till Sjöfarten icke blott i de Halländska Städerna; utan ock i Götheborg och nästan öfwer hela Riket°". Bland botemedel som föreslås är att sillsalteri- och trankokeriägarna åläggs att varje år till en utsedd länets regleringsman uppge hur många arbetare de behöver. Denne skulle ersätta "de wanlige så kallade Förmän, hwilka straxt efter Midsommaren årligen i detta ärende begynna kringfara landet°". Till

⁸¹ Citerat från bilaga till protokoll Tvååker 16 februari 1794.

⁸² Sockenstämmoprotokoll Tvååker 16 februari 1794.

⁸³ Tölö pastorat (Lindome, Tölö, Älvsåker) 7 februari 1794, Fagered 16 februari 1794, Hasslöv och Växtorp 16 februari 1794, Lindberg och Torpa 16 februari 1794, Onsala 16 februari 1794, Träslöv 16 februari 1794, Tvååker och Spannarp 16 februari 1794, Drängsered och Krogsared 23 februari 1794, Valinge 2 mars 1794.

regleringsmannen skulle arbetarna betala sina inskrivningspengar. Vidare föreslås att soldater från närbelägna regementen kunde användas. Av allmogen skulle främst hemmansbrukare få rätt att gå till sillfisket, "om de kunna och åstunda", därefter rotebåtsmän och gathushjon och i sista hand drängar som tjänat tre år på samma ställe. Pigor skulle hindras från detta arbete.

En grupp som helt skulle förbjudas att arbetsvandra är "dem, hwilka äro frie från Mantals Penningar, ock dermed förenade utskylder^o", alltså de allra fattigaste. För om de nu är så arbetsföra, menar betänkandet, att de kan bege sig till Bohuslän, så borde de åter skattskrivas. Vidare föreslås att "en hemmansbrukare emot hela eller halfwa Kronoskattens betalande ock en billig Lön, hafwa rättighet. at fordra en sådan i sin tjenst, ehwaräst han tjenstlös befinnas."

Detta skulle råda bot på den till självsvåld och oordning ledande frihet som denna grupp nu utnyttjar att driva upp dagslönen från bönder i behov av arbetskraft. De skulle också förhindras att ta arbete utanför hemsocknen, om hemsocknens bönder hade behov av dem.

Till sist föreslår betänkandet att alla sillarbetare innan de kommer hem skulle besiktigas av läkare. Om de led av smittosamma sjukdomar skulle de på egen bekostnad botas på länslasarettet, och om de var friska skulle de få ett sundhetsbevis, vilket kunde, "til deras förtjente heder", offentligt uppläsa i sockenstugan eller på kyrkvallen.

Protokollet från Lindberg och Torpa är ett exempel på hur, som Utterström skriver, prästernas partitagande färgar av sig på sockenstämmornas utlåtanden.⁸⁴

Åsikter av liknande slag framkommer i protokollet från sockenstämman i Tölö pastorat den 7 februari 1794, undertecknat av vice pastor Dan Wallerius. Den moraliserande tonen är stark. Endast gifta personer ska tillåtas vandra till skärgården. Om brist på arbetskraft gör att ungdomar tillåts delta, ska de övervakas av "Någon Stadig och wälfrågdad Slägting", så att de "icke förlorar Ära och Dygd för En Lumpen Winning".

Även här, liksom var fallet i Lindberg och Torpa, klagas över att drängar undandrar sig tjänst och sedan "på Auctions-wis" driver upp dagspenningen.

Protokollet från sockenstämman för Drängsereds och Krogsereds socknar 23 februari 1794 talar om att det är av högsta vikt att "Landt-Culturen med sorgfällighet skiötes". Men då "Sillfiske och trankokerierne äro för Riket af mycken vigt och derfore ° med vederbörlig omvårdnad blifva skiötte ° lærer en medelväg vara nödig^o".

Rättvist vore om de till Bohuslän gränsande länen bidrog med arbetskraft proportionellt till sin folkmängd. Liksom från Lindberg och Torpa föreslås att rotebåtsmän och soldater kommer till användning och att ingen dräng som inte tjänat minst tre år tillåts gå till Bohuslän. Kvinnor utesluts. Förslaget om en arbetskår har man inget emot.

Från Träslövs socken 16 februari 1794 föreligger bara ett mycket kortfattat protokoll som säger "angående de Olägenheter, som den stora Utvandringen till Sill-Salterierne och Trankokerierne medföra" att "Socknens Ledamöter funnos obenägne till Swarsmål och underskrift, hwarfore saken blef oafgjord."

Bakgrunden till denna obenägenhet kan man bara spekulera över. Men man anar

⁸⁴ Utterström, G 1957 s 175.

att här inte fanns samma till restriktioner välvilliga inställning som i Lindberg och Torpa eller i Drängsered och Krogsered.

När sockenstämmodeltagarna i Valinge pastorat den 2 mars 1794 skulle ta ställning i frågan inledde man med att tillkännage att den föreslagna arbetskåren vore mer till skada än nytta, bland annat av det skälet att den skulle hindra "den utväg, som i senare tider varit den enda för mången fattig och afsigkommen Hemmans Åbo, nemligen at få på sillefisket söka sig någon förtjenst till sine utlagors bestridande^o". Detta fick inte bli ett privilegium för backstugusittare. Man höll med om att arbetsvandringarna var skadliga och borde på något sätt inskränkas. Men antalet arbetare fick inte understiga det för sillfiskets näringar nödvändiga, det "vore icke öfverenstämmande med en rätt Patriotisme." Den inskränkning som borde göras var att inga andra fick rätt att gå till Bohuslän än hemmansbrukarens hemmavarande och skattskrivna söner. Då skulle sillfiskeförtjänsten inte tillfalla "en hop obetänksamma ynglingar, som äga icke fulkomlig utskilning at vårda densamma utan endast hemmansbrukaren till dess utlagors bestridande." Inga kvinnor skulle tillåtas delta och läkarbesiktning borde ske före hemfärden.

Detta exempel på arbetsvandringarnas betydelse inte bara för fattiga och tjänstehjon utan även för bönder stämmer väl överens med andra belägg, framför allt från södra Halland.⁸⁵

Ett annat och mycket värtaligt exempel på samma sak utgörs av protokollet från Tvååker den 16 februari 1794. Sedan de olika besvärsskrifterna upplästs för sockenstämman uttryckte deltagarna sin underdånigaste tacksägelse över att Hans Kungl. Maj:t behagat infordra deras tankar i detta viktiga mål och förenade sig sedan i ett "allerunderdånigste" utlåtande.

Medan det å ena sidan inte kunde förnekas att arbetsvandringarna medförde betydande olägenheter, så var det å andra sidan lika ostridigt att de föreslagna restriktionerna varken kunde förenas med sillfiskets och trankokeriernas eller länets nytta. Man instämde i åtskilliga av klagomålen. Missbruk borde förekommas och ordning bestämmas. Men om en arbetskår om 6 å 800 man upprättades i varje angränsande län, med uteslutande av allt annat folk från dessa län, så blev följden:

"1:o Sillsalteriernes och Trankokeriernes yttersta Lägerwall och obestånd, til Rikets känbaraste skada. 2:do skulle icke allenast skatt dragande Hemmansbrukaren, dess barn, Båtemän, Soldater, nuvarande torpare och nybyggare se sig betagne en betydelig Penninge förtjenst^o"

Dessutom, befarade sockenmännen, skulle det bli krono- och kronoskattebönderna som tvingades upplåta mark för byggnader och odling åt kårens arbetsmanskap, "emedan Possesionater icke inrymma andra Nybyggare på sine ägor, än dagswärks torpare." Nybyggen är nyttiga och att man såg dem öka i Halland kunde i mycket tillskrivas just den förtjänst drängar haft tillfälle att skaffa sig vid sillfisket. Men nybyggenas befrämjande borde "icke stödja sig på skattdragande åboens förfång."

⁸⁵ Utterström, G 1957 s 177ff.

Halland, berättar protokollet, är ett av rikets magraste landskap, utan skogar eller bergsbruk som källa till förtjänster. Åkerbruket är mindre lönande, mycken spannmål måste årligen köpas.

"I sådan förlägenhet anse wi icke, som Beswärandena, Sillfisket för Hallands Landsplåga, utan för ett lyckeligt närings tillfälle. som ° wärkeligen Retablerat Bondeståndet efter åtskillige misswäxtår och ett kostsam krig, och satt skattdragaren i stånd, at betala Låne Säd och flere års åsamkade krono utskylder." Man tillbakavisar påståendet att åkerbruk och boskapsskötsel eftersätts på grund av sillfisket. Tvärtom var förhållandena sämre förr, då ingen gick på sillfiske. Under november, december, januari och februari kan ändå ingen nyodling ske. Och då inget skogsarbete sysselsätter folket och då kreatursskötsel och ett ringa tröske inte kräver att alla är hemma under vintermånaderna, "så synes mer öfwerens stämmande med enskilt wäl, at det öfwerflödiga folket söka lofl. näringar och förtjenster utom Länet, än at i lättja och fåfänga förnöta tiden hemma".

I sex punkter föreslår man sedan åtgärder som kan avhjälpa de verkliga olägenheterna i samband med sillfisket.

Bristen på drängar upphör om varje dräng blir hemma vart tredje år. De drängar som antar helårstjänst ska inte tillåtas att gå på sillfiske. Om sillgälningen kan skötas enbart av män, så må kvinnor uteslutas, vilket skulle undanröja risken för veneriska sjukdomars utbredande.

Landsköp bör förbjudas,

"men Sillfolket tillåtas, at förse sig med Bröd och sogel til 3 månader, hwartil fordras 2/3 tunna Råg till bröd, 1 Lispund kött, 1/2 Lispund fläsk, 1/2 Lispund smör, Gryn, Bönor el. ärter och potäter till nödtorft."

Oanständig levnad och sedernas fördärv skulle beivras genom att endast de fick pass som kunde förete pastors och socknens äldstes betyg om god frejd, samt sin husbondes tillstånd. Man undanbad sig dock läkarvisitation av sillfolket och menade att ingen särskild chef skulle förordnas, eftersom det skulle leda till kostnader och besvär och var så mycket mindre av nöden som det redan var så att sockenborna "äro under Konungens Höga Befallningshafwandes, krono och Tullbetjeningens samt Patronernes uppsigt".

Protokollet avslutas med en hemställan i djupaste underdånighet att frågorna må avgöras enligt hans Kungl. Maj:ts allernådigaste gottfinnande, men först kommer en passus som jag citerar i dess helhet, då den ger en god illustration av Tvååkersböndernas självbild:

"Om vårt underdåniga utlåtande i en el. annan omständighet icke aldeles instämmer med vår högtwördade och älskade Landshöfdings kungörelser af den 16 och 26 augusti 1793 så befinnes dock, at ändamålet är enahanda, at wi hate sjelfswäld, och at wi föreskrifwe oss sjelfwe strangarn och flere willkor til ordnings, goda Seders och inskäncknings befrämjande, Än dem Högbemälte Herre behagat föreslå."

Sammanfattning

Uppsatsen är ett försök att visa på den stora betydelse som arbetsvandringar från Halland till det stora sillfisket i Bohuslän under andra hälften av 1700-talet hade för folkets försörjning. Dessa arbetsvandringar var ett exempel bland många på hur folk i försörjningsmässigt svagare delar av landet utnyttjade de möjligheter som gavs att skaffa sig inkomster genom arbete utanför hemorten.

Uppsatsen fokuserar på att i litteratur och källmaterial urskilja hur olika grupper kom att påverkas av och ta ställning till arbetsvandringarna och deras konsekvenser.

Å ena sidan har vi de grupper som var positiva till möjligheterna att gå till Bohuslän på säsongarbete. Dit hör drängar och pigor, som kunde göra så stora förtjänster på tre månaders arbete där, att de accepterade en kraftigt sänkt kontantlön från sina husbönder under årets övriga månader. Det var backstugusittare och sockenhantverkare. Det var småbrukarfamiljer och bondsöner. Det var under missväxtår delar av hela socknars allmoge. Belägg finns för arbetsvandringarnas betydelse för hela bondeklassen. Dit hör även vissa sydhalländska godsägare, som dels såg de förtjänster som allmogen gjorde som ett nödvändigt tillskott till folkförsörjningen och dels, menade kritikerna, själva tjänade pengar på att sälja proviant till säsongarbetarna.

Å andra sidan har vi godsägare och bönder med behov av helårsanställd arbetskraft, som menade att tjänstehjon krävde orimliga helårslöner för att avstå från säsongarbetets förtjänster och om de tilläts ge sig iväg skapade brist på arbetskraft för tröskning och nyodling.

Städernas borgare klagade även de över lönestegringar och över att vandringsarbetarnas proviantuppköp om hösten ledde till orimliga prisstegringar och att det dessutom bedrevs olaga handel, både med de upphandlade förråden och med sill och tran från Bohuslän. Länets ståndspersoner och myndigheter såg enligt tidens ekonomiska ideal allt arbete utanför länet som en åderlåtning av länets resurser, som ledde till jordbrukets ytterligare försummelse.

Andra klagomål rörde moralen. Förutom att förtjänsterna förledde tjänstehjonen till lyx och flärd av olika slag, ledde också kvinnornas deltagande och avsaknaden av husbönders uppsikt i Bohuslän till spridande av veneriska sjukdomar.

Källmaterialet är litet och uppsatsen kan ses som ett stickprov i ett material som kan ge underlag för intressant forskning både kring makt, ekonomi och sociala intressekonflikter i allmänhet och kring arbetsvandringarnas betydelse för det halländska jordbrukssamhället under 1700-talet.

Käll- och litteraturförteckning

Källor:

Barchaeus, Anders Gustaf, Underrättelser angående landthushållningen i Halland. Lund 1924.

Landshövdingeberättelser från Hallands län 1705-1818. Halmstad 1998.

Osbeck, Pehr, Utkast till beskrifning öfver Laholms prosteri. 1796. Lund 1922.

Sockenstämmoprotokoll från Halland. Svensk lokalhistorisk databas. URL: <http://www.lokalhistoria.nu>

Litteratur:

Berg, Gösta, Arbetsvandringar : Landsbygden. I: Arbetaren i helg och söcken : kulturhistoriska studier. II. Vardag och fest. Stockholm 1944.

Gadd, Carl-Johan, Den agrara revolutionen 1700-1870. (Det svenska jordbrukets historia 3). Stockholm 2000.

Gårdlund, Torsten, Industrialismens samhälle. Stockholm 1942.

Haneson, Valdemar & Rencke, Karl, Bohusfisket. Göteborg 1923.

Hasslöf, Olof, Svenska västkustfiskarna. Göteborg 1939.

Heckscher, Eli F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. II:1. Stockholm 1949.

Lindroth, Arne, Om trankokerierna i Göteborgs och Bohus län under sillfiskeperioden 1747-1809. I: Bohusläns fornminnes- och hembygdsförbunds årsbok Wikarvet 1933, ss 24-59.

Nilsson, Lars, Det stora sillfisket 1752-1808. I: Bohusläns historia, Lönnroth, Erik (red). Stockholm 1963.

Nystedt, Olle, Sillen i Bohuslän : sillen, sillfisket och sillperioderna i Bohuslän (Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund 49). Uddevalla 1994.

Rosander, Göran, Herrarbete : dalfolkets arbetsvandringar i jämförande belysning. Diss. Uppsala 1967.

Rosander, Göran, På väg : färdandets folk under tusen år. I: Fataburen 1978, ss 9-40.

Sandahl, Jens, Trangrumsstriden : striden om trankokeriernas avfall i 1780-talets Bohuslän. Seminarieuppsats vid Ekonomisk-historiska institutionen,

Handelshögskolan vid Göteborgs universitet 1999. URL:
<http://hem.passagen.se/jens69/trangrumsstriden.pdf> (2001-11-28)

Sandklef, Albert, Hallands jordbruk 1656-1900. I: Hallands historia. II. Halmstad 1959.

Utterström, Gustaf, Jordbrukets arbetare : levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. II. Stockholm 1957.

Wiking-Faria, Pablo, Bondeliv : lantbruket i Halland 1750-1990. (Varbergs museum årsbok 1993). Varberg 1993.